

A kereszténység emberideálja a 3–4. században

A III–IV. század szentjei.

A bevezetőt írta és jegyzetekkel ellátta

Vanyó László

JEL Kiadó, Budapest, 1999. 310 old.

Vanyó László az ókeresztény irodalom és történelem egyik legnagyobb szakértője Magyarországon. Könyveiben, tanulmányai-ban a kereszténység ókori történetét vizsgálja. Nevéhez fűződik az immár 15. köteténél tartó *Ókeresztény írók* című sorozat, amelyben a legnagyobb hatású és jelentőségű egyházatyák írásai olvashatók magyar nyelven, tudományos igényű, pontos fordításban. Legutóbbi kötetében a 3–4. század keresztény emberideáljait, szentjeit mutatja be.¹ A könyv öt életírást tartalmaz: Pontius diakónus, Szent Athanasziosz, Sulpicius Severus (fordította Vanyó László), Paulinus diakónus (fordította Csizmár Oszkár) és Possidius (fordította Györffy Andreea) műveit, valamint Nazianzoszi Szent Gergely (fordította Vanyó László) két beszédét.

A kötet elején rövid előszót olvashatunk (I–IV. o.), amelyben a könyv összeállítója vázolja a hagiográfiai irodalom kialakulásának fázisait. Az első ilyen jellegű művek a vértanúakták és a szenvedéstörténetek voltak, ezekből alakultak ki – a klasszikus kor biográfiai irodalmának hatására – a *viták*, amelyek nem egyszerűen életrajzok, hanem az életszentség, a keresztény emberideál megfogalmazói voltak. „A műfaj fejlődésében az igazi nagy ugrást az jelentette, hogy

a »biosz« a keresztény szerzők keze alatt vált »hagiográfiává«, azaz csak a »szent« életformáját tartották megírásra méltónak. Ez a keresztény életszentség fogalmának tisztázódását feltételezi.” (I. o.) Az *acta martyrum* csak egy tettet (vértanúság), míg az életírás egy egész életeszményt mutat be. Fontos, hogy az életszentség összekapcsolódik a szerzetesi életállapottal, s a szerzők határozottan különbséget tesznek a monachusi elhivatottság és a papság szentsége között.² Ez még a püspökeletrajzokban is megfigyelhető (Tours-i Szent Márton, Szent Ambrus, Szent Ágoston). „Az apolitikus aszkéta és a politikus főpap eszménye között az igazi közvetítőnek Baszileiosz aszketikus elveit kell feltételeznünk. Az mindenképpen érdekes, hogyan követhető nyomon az életszentségről kialakított felfogás árnyaltabbá válása, a szerzetesi ideálokkal összekapcsolódva.” (IV. o.)

Pontius diakónus Cyprianus élete című *opusculuma* (13–37. o.) – A. von Harnack szerint a keresztény hagiográfia első darabja – a 3. század második felében született. Az írás Szent Cyprianus (†258) életét, karthágói püspökségének³ eseményeit, valamint vértanúságát foglalja össze. Két részből áll: *vitából* és *passiából*. Az utóbbi csak hézagosan írja le a vértanúság körülményeit, hiszen azt olvashatjuk a fennmaradt kihallgatási jegyzőkönyvben is. Forrásai: a kihallgatási iratok (*Acta proconsularia Cypriani*), az idősebbek elbeszélései és Pontius mint szemtanú feljegyzései, valamint Cyprianus főpapsága alatt született írásai. Vanyó László szerint a rövid mű irodalmi értéke

¹ A témához kapcsolódó legfontosabb műve: „Legyetek tökéletesek...” Tanulmányok a keresztény aszkézis történetéhez a szerzetesség kialakulásáig. Budapest, é. n. 1–303. (a továbbiakban: Vanyó) A kötethez szöveggyűjtemény tartozik, amelyből megismerhetjük az első évszázadok keresztény embereszményét, a szerzetesi élet gyökereit (189–272.).

² A szerzetesség korai történetéről: Askese und Mönchtum in der alten Kirche. Herausgegeben von Frank, K. Suso. Darmstadt, 1975. (a továbbiakban: Frank 1975.)

³ Hollós János: Patrológia. Hittudományi főiskolai jegyzet. Szeged, 1997. (a továbbiakban: Hollós) 71–75.

középszerű, latin nyelvezete mesterkelt, sok közhelyet és keresett kifejezést tartalmaz. Érdeme azonban, hogy az – Decius-féle üldözés (249–251) után nagyon népszerű – eltúlzott mártírkultusszal szemben Cyprianusban a vértanú mellett a felelős gondolkodású, evangéliumi szellemben élő főpapot, az egyház püspökét is meglátja. Megfogalmazza, hogy a keresztény életnek nemcsak egy tette (*actus*), hanem annak egésze a fontos (*vita*), amelynek beteljesülése (lehet) a vértanúhalál. A vértanúakta műfajának helyét Nagy Konstantin milánói *edictuma* (313) után az életírás vette át a keresztény életrajzi irodalomban.

Szent Athanasziosz (†373) – akit a görög egyház az ortodoxia atyjaként tisztel – Szent Antal élete című írása (41–117. o.) az ókeresztény irodalom legnépszerűbb, legolvasottabb műve volt. 355–356-ban íródhatott, az alexandriai pátriárka harmadik száműzetése idején, amikor az ariánusok elől a pusztai remetékhez menekült. A mű görög nyelvű szövege több mint 160 kéziratban maradt fenn, de kopt, etióp, szír, georgiai nyelvű variánsai is ismertek. Parafrázis jellegű latin fordítását Antiochiai Euagriosz készítette. A *Vita Antonii* tehát áthatotta az egész keresztény világot, Keletet és Nyugatot egyaránt. Szent Antal (†356) már életében ismert és tisztelt anachoréta volt, a hagyomány szerint levelezésben állt Nagy Konstantin császárral és fiaival (Constantius és Constans). Athanasziosz leírja Szent Antal cselekedeteit: gyógyítás, exorcizmus, tanítás, látnoki képességek, valamint küzdelmét a démonokkal, kísértő gonosz erőkkal. Ezzel egyértelműen párhuzamba állítja Jézussal.⁴ Minden csodatétnél nagy szerepe van a kereszt jelének (*signum crucis*), ami többet ér az egyiptomi ráolvasásoknál. Athanasziosz feljegyzí az elvonult pusztai élet mindennapjait,⁵ ír

a remetéről, Antal tanítványairól. Az Antalnak tulajdonított beszédek, mondatok az evangéliumi parancsok betartására, valamint az ariánus eretnekek elleni fellépésre buzdítanak. Athanasziosz *vitája* történeti hitelességű, szemben Szent Jeromos szerzeteséletrajzaival, amelyek hőseit (Remete Szent Pál, Malchus, Hilarion) csak a hagyomány őrizte meg,⁶ személyes kapcsolat nem volt velük. A mű legnagyobb jelentősége az, hogy – általános elterjedtsége révén – Szent Antal alakjában minden keresztény felismerhette Krisztus követésének útját, valamint felfedezhetett egy új életeszményt: a remete-, illetve monachus-életet.⁷

Nazianzoszi Szent Gergelytől (†390) két beszéd olvasható, amelyekben a papi, főpapi szolgálatról és szerzetesi életről – az ő szavaival a „filozofikus életről” – van szó. Gergelyt az ortodox egyház *theologos*nak nevezi nagyhatású, mesteri retorikával előadott, eretnekek ellen mondott beszédeiért. Akárcsak a másik két kappadókiai atya (Baszileiosz és Nüsszai Szent Gergely), ő is korának meghatározó (egyház)politikus főpapa és filozófusa volt.⁸ Az első beszéd (125–131. o.) 372-ben hangzott el, püspökké szentelésekor (Védőbeszéd atyja előtt, Baszileiosz jelenlétében, amikor szászimai püspökké szentelték). Gergely Caesaria metropolitájaként tevékenykedő barátja, Baszileiosz⁹ kérésére vállalta a főpapi

Bacht, Heinrich: Antonius und Pachomius. Von der Anachorese zum Cönobitentum. Studia Anselmiana, 38. 1956. 66–107.; Vanyó 136–157.

⁴ Szent Jeromos: „Nehéz az emberi léleknek nem szeretni.” A keresztény életről, irodalomról és tudományról. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Adamik Tamás. Budapest, 1991. (a továbbiakban: Adamik) 42–86.

⁷ Treadgold, Warren: A history of the Byzantine State and Society. Stanford, é. n. (a továbbiakban: Treadgold) 124.

⁸ Ivancsó István: Damaszkuszi Szent János húsvéti kánonjának és Nazianzi Szent Gergely húsvéti beszédének egybevetése. Athanasiana, 5. 1997. 9–30.

⁹ Nagy Szent Bazil atyánk bővebben kifejtett szabályzata. Fordította: Orosz László. A bevezetést írta: Ivancsó István. Nyíregyháza,

⁴ Vö. Vermes Géza: A zsidó Jézus. Fordította: Hajnal Piroska. Budapest, 1998. 78–91.

⁵ A kopt szerzetesség alapítása, az első közösség szervezése és az első regula összeállítása Szent Pachomiosz tevékenységéhez köthető. Vö. Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz I–II. Budapest, 1995–1996. (a továbbiakban: Puskely) 766–768.;

méltóságot, Szaszima püspökségét. A szöveg egyértelműen érződik a bizonytalanság, s az, hogy a főpásztori tisztséget ellentétnek tartja a szerzetességgel. Szomorúságát fejezi ki az egyház dogmatikai-tanításbéli megosztottsága és a püspökök pártoskodó, a hatalomért egymással versengő magatartása miatt. A második beszédet (132–148. o.) 380. november 27-én mondta, a konstantinápolyi pátriárkai szék elfoglalásakor Nagy Theodosius és a császári főméltóságok előtt. Nazianzoszi Szent Gergely 379-től Konstantinápolyban – amikor a város püspöki trónja és legtöbb temploma az arianusok kezén volt – maroknyi ortodox közösséget vezetett, az Anasztaszisz-kápolna híveit. Főpapi beiktatásakor az egyház egységét és az ortodoxia győzelmét hirdeti.¹⁰ A császári udvar és a város minden rétegéhez szól, s székhelyét az evangélium szellemében az erények példájává és Isten városává akarja tenni. Szerinte Konstantinápoly nem új Róma, hanem csak „első az első után”, vagy „első a régi után”.

A Primuliacum remeteségében élt Sulpicius Severus (†420 k.) *Vita Martini episcopi*a 396–397-ben született, még Tours-i Szent Márton (†397) életében (151–192. o.). A szerző tanítványa volt a Savariában (Szombathely) született szentnek, akinek nevéhez a gall monachizmus magalapozása fűződik.¹¹ Sulpicius Severus¹² kiemeli Már-

ton karizmatikus elhivatottságát, ugyanakkor hangsúlyozza a Szentírásban és a tudományokban való jártasságát. A priscillianizmus eretnekségével ellentétben, amelyik a misztikus laikus spiritualitást, az egyénileg megélt valláosságot hirdette, a babona látszatát keltve. Fontos, hogy Márton eredetileg katona volt, s később *miles Christi*-ként is felfegyverezte magát a „lélek fegyvereivel”: a hit pajzsával, a lélek kardjával, az üdvösség sisakjával, az igazság páncéljával, a készség sarujával, a tisztesség övével.¹³ A szent püspök életének utolsó idejéről és haláláról három levél számol be (193–208. o.): Eusebiusnak (Tours későbbi püspöke), Aurelius diakónusnak és Bassulának (Sulpicius Severus „mostohaanyja”) címezve. Márton tevékenysége a galliai kereszténység és szerzetesség születésének ideje (Nolai Szent Paulinus működése), küzdenie kellett az ősi vallási szokásokkal éppúgy, mint a kereszténységet megosztó erőkkel. Az időszakhoz fűződik a hispániai származású Siricus pápa (384–399) tevékenysége, aki ellenezte, hogy szerzeteseket püspökké szenteljenek. Számos monachus-főpásztor ugyanis otthagyta püspöki székét a remetesség kedvéért.

Paulinus diakónus Szent Ambrus (†397) mellett szolgált *notariusként* 394 és 397 között (211–252. o.). Szent Ágoston hatására írta meg *Vita Ambrosii* című művét az 5. század első negyedében. Forrásai – saját visszaemlékezésein túl – Marcellina (a püspök testvére) és az „idősebbek” elbeszélései, valamint Ambrus művei. Szent Ambrust igazi római nagyúrként, művelt, intelligens főpapként, tehetséges és csodált szónokként ábrázolja. A császárokkal küzdő püspök a középkori pápák mintaképe lett. Milánó – himnuszairól híressé vált – főpapja¹⁴ életmódjával, műveltségével kiemelkedett kortársai közül, s a Victoria-oltár mellett kiálló Symmachusszal folytatott polémiajában a régi pogány hagyományok

1991. 1–168.; Nagy Szent Bazil: Evangéliumi etika. Fordította: Orosz László. Nyíregyháza, 1995. 1–183.; Az orthodox kereszténység. Szerkesztette: Berki Feriz. Budapest, 1984. 359–366.

¹⁰ A 380-as években az arianizmus végleg háttérbe szorult a birodalom nyugati tartományaiban Gratianus és Szent Ambrus, keleti részén pedig Theodosius és Nazianzoszi Szent Gergely tevékenysége nyomán. Treadgold 70.

¹¹ A keleti szerzetesi életeszemély, amelyet első sorban Joannes Cassianus írásai nyomán ismertek meg Nyugaton, Szent Mártonra is hatott. Vö. Griffe, Élie: Der hl. Martinus und das gallische Mönchtum. In: Frank 1975. 260–276. A nyugati szerzetesség atyjának Szent Benedeket tekintjük. Szent Benedek regulája. Fordította: Söveges Dávid. Pannon-

halma, 1995. (a továbbiakban: Söveges) 1–143.

¹² Puskely II. 935–936.

¹³ Ef 6, 10–17.

¹⁴ Hollós 130–134.

főlé helyezte a kereszténység értékeit. Paulinus Ambrust a vértanúk közé sorolja, püspöki (mint apostolutódi) tevékenysége részeként mutatja be gyógyításait, démonűzéseit.

Possidius Szent Ágoston élete című írása hiteles történeti mű (255–310. o.), hiszen a szerző Ágoston tevékenységének szemtanúja (*testis de visu*) volt, diakónusként, szerzetesként, később pedig Calama püspökeként. Szent Ágoston (†430) életének elsődleges forrása saját műve, a *Confessiones*, élete végén írásait áttekintette, rendszerezte (*Retractationes*). A vitából hiányoznak a csodás (*thaumaturgikus*) elemek. Possidius leírja Ágoston életét a papszentelésig, működését az észak-afrikai egyházban, harcát az eretnekséggel (manicheizmus, donatizmus), szokásait (*mores*), végül utolsó napjait és halálát. Ágoston eredetileg szerzetes volt, Hippó püspökeként pedig megszervezte az ún. „kerti monostort”, amelyet az első latin szemináriumnak tekinthetünk.¹⁵ Kiemelkedő, hogy Ágoston regulájában¹⁶ kapcsolódik össze először a papi és monachus élet.¹⁷ Szellemisége és tevékenysége a keresztény ókor eszméinek, értékeinek szintézise, hatása (mint szerzetes és gondolkodó) az egész középkori Európában érzékelhető.

A kötetben szereplő művek egyik legfontosabb tanulsága, hogy a keresztények már az ókorban különbséget tettek a papi elhivatottság és szolgálat, valamint a szerzetesi karizma és életállapot¹⁸ között. A papi rendnek (*ordo*) az első időktől kezdve három (nagyobb) fokozatát különböztették meg: szerpap (*diaconus*), áldozópap (*presby-*

ter), püspök (*episcopus*).¹⁹ A monasztikus életnek több formáját ismerték (4. század), tudtak magányban és közösségben élő monachusokról.²⁰ A magányban élők: aszkéták²¹ (lakott terület közelében) és anachoréták, más szóval remeték, utóbbiak teljes elvonultságban és telepen egyaránt élhettek.²² Közösségben élők (*coenobiták*): lakhattak a pusztában, illetve a városban, annak vidékén.²³ Közös életet éltek, a regulának és az apátnak (vagy a közösség vezetőjének) alávetve magukat. A monachus élet²⁴ – és minden keresztény élet – alapja a három teológiai erény: hit, remény, szeretet. Ezeken kívül a monachus sajátos erényei: a tisztaság²⁵ (*castitas*), a szegénység²⁶ (*paupertas*) és az engedelmség²⁷ (*obedientia*). Ezek megtartására külön (szerzetesi) fogadalmat tesz.

A monachus életének meghatározó része a világtól való individuális elvonultság (*fuga mundi*), az öntökéletesítésre való törekvés Krisztus mintájára, Istenhez közel kerülve.²⁸ A szerzetesi élet fontos körülmé-

¹⁹ A dogmatika kézikönyve II. Szerkesztette: Schneider, Theodor. A vonatkozó részt fordította: Varga B. József. Budapest, 1997. 368–370. és 373–378.

²⁰ Schreiner, Peter: Byzanz. München, 1994. (a továbbiakban: Schreiner) 79–81.

²¹ Az aszkézis eredetileg katonai, testi-erőnléti kiképzést, gyakorlatot jelentett; a cinikus és sztoikus filozófiai iskolák szellemi tartalommal ruházták fel (állandó törekvés egyfajta erkölcsi eszmény felé). A kereszténységben a világgal való radikális szakítást és Istenhez közeledő, szemlélődő, magányos életmódot jelent. Vö. Troeltsch, Ernst: Askese. In: Frank 1975. 69–73.; Puskely I. 66–70.

²² A nyugati szerzetesség remete-spiritualitásának megfogalmazása Damjáni Szent Péter nevéhez fűződik. Vö. Puskely Mária: Ezer év misztikájából. Szeged, 1990. 39–58.

²³ A különböző szerzetesi életmódokat részletesen leírta Szent Benedek és Szent Jeromos 22. levelében (Eustochiumhoz a szüzességről). Vö. Söveges 28–30. és Adamik 32–36.

²⁴ Puskely II. 694–703.

²⁵ Róm 6, 12–14 és 12, 1–3.

²⁶ Mt 19, 21.

²⁷ Fil 2, 8.

²⁸ Fodor György: Lelkiségünk ókeresztény forrásai és patrisztikus hagyományai. In: A Hajdúdorogi Bizánci Katolikus Egyházmegye ju-

¹⁵ Vö. Puskely I. 17–21.

¹⁶ Szent Ágoston regulája. Fordította és a bevezető tanulmányt írta: Puskely Mária. Budapest, 1992. 1–149.

¹⁷ A középkorban Franciaországban, majd Európa legtöbb országában a kanonoki élet szabályzata lett. Puskely II. 852–853.

¹⁸ Reese, Alan W.: „So Outstanding an Athlete of Christ.” Erasmus and the Significance of Jerome’s Asceticism. Erasmus of Rotterdam Society Yearbook, 18. 1998. 106–111.

neyei, elemei: a magány (*solitudo*), az állandó ima (*oratio*), Isten és az Isten-ember kapcsolat szemlélése (*contemplatio*), a böjt (*ieiunium*), a virrasztás (*vigilia*) és a munka (*labor*). Az imádság kontinuitását biztosítja a zsolozsma (*officium*), amely az ókortól kezdve az egyetemes egyház közös imája, de végzésére a papok és a szerzetesek külön fogadalmat tesznek.²⁹ A Vanyó László szerkesztette kötet írásából kiderül, hogy a 3–4. században a szerzetesi életállapot (*vita angelica*) – mint az evangéliumi élet megvalósítására való törekvés – fontosabb és példásabb volt a papi tisztségnél (a keleti kereszténységben ez mindmáig megvan; példája, hogy a püspöki méltóságot legtöbbször szerzetesek nyerik el). Ez a püspökök (Nazianzoszi Szent Gergely, Tours-i Szent Márton, Szent Ágoston, Szent Ambrus) esetében is igaz: az életszentséget nem főpapi rangjuk miatt, hanem Krisztust követő életformájuk által érték el. Életformájuk miatt váltak az egész keresztény világ elé helyezhető, követendő példákká.

A fentiekben bemutatott könyvből megismerhetjük a kereszténység emberideálját a kései ókorban. A benne szereplő életírások, levelek, beszédek történeti források, ugyanakkor irodalmi értékű munkák, s kifejezik szerzőik vallási meggyőződését is. A művek megértését segítik a jegyzetek és a – minden fejezet előtt szereplő – bevezetések, amelyek vázolják a szerzők, a szereplők életét, jelentőségét, a szöveg keletkezéstörténetét, valamint a történeti-politikai hátteret. Egyetlen formai megjegyzés, megemlíthetjük, hogy egy ajánló bibliográfia teljesebbé tette volna a kiadvány tudományos színvonalát, megkönnyítette volna a témában elmélyülni kívánók dolgát. A könyv nagyszerű válogatás a keresztény ókor irodalmából, s a közölt szövegek adalékul szolgálnak a kereszténység korai időszaka, sőt a középkori Európa eszmétörténetének vizsgálatához.

Miklós Péter

bileumi emlékkönyve. Szerkesztette: Timkó Imre. Nyíregyháza, 1987. 13–16. Sajátos irányzat a keleti szerzetességben a hészükhazmus. Lepahin Valerij: A hészükhazmus és az „élő ikon” fogalma. Aetas, 1991. 2. szám. 47–57.; Nagy Erzsébet: Az érett orosz középkor emberideálja. Aetas, 1998. 1. szám. 96–99.; Schreiner 77–78.

²⁹ Várnagy Antal: Liturgika. Abaliget, 1995. 194–225.; Lékai Lajos: A ciszterciek. Eszmény és valóság. Budapest, 1991. 345–357.